

TÜRÜK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 25, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 26.02.2021

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 25.05.2021

Sayfa / *Page*: 283-304

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

 Çağla Yazar

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

caglayarar78@gmail.com

İNANÇ UNSURLARI BAKIMINDAN UYGUR HALK HİKÂYELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Öz

“Önce söz vardı” söylemiyle kutsal kitaplarda karşımıza çıkan ve ‘söz’ün doğuşunu insanın varoluşundan da önce bir zamana dayandıran düşüncenin yansımalarını yakından takip edebileceğimiz bir anlatı türü olan halk hikâyeleri, halkın içinden doğan ve kültürel mirası bize aktaran sözel birikimlerdir. Halk hikâyelerinden hareketle bu hikâyelerin ait olduğu muhite dair sosyo-kültürel, geleneksel, dinî birtakım çıkarımlarda bulunabilmemiz mümkündür. Uygur halk edebiyatı incelendiğinde zengin içerikli bir halk hikâyesi varlığı ve oluşumu dikkat çekmektedir. Bu hikâyeler, içinde barındırdığı inanç unsurları bakımından incelendiğinde hemen her halk hikâyesinde birtakım inanç unsurlarının bulunduğu görülmektedir. İnanç unsurlarının Uygur halk hikâyeleri üzerindeki etkileri ve yansımaları daha ziyade İslamî perspektiften gözlemlenebilir mahiyette olup hikâyelerde belli başlı kutsallıklara ve halk arasında zamanla kült halini almış birtakım tabiat unsurlarına da yer verilmiştir. Çalışmada inanç unsurlarının Uygur halk hikâyeleri üzerindeki tesirinden hareketle söz konusu inanç unsurları dört Uygur halk hikâyesi üzerinden tespiti çalışılmış olup hikâyelerden hareketle inanç-edebiyat arasındaki etkileşim ortaya konulmuştur.

* Bu makale “Uygur Türklerinde İnanç Unsurları Ve Bu Unsurların Uygur Halk Edebiyatı ve Folkloruna Yansımaları”adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk edebiyatı, halk hikâyesi, Uygur halk hikâyeleri, inanç, kutsallık.

AN EVALUATION ON UYGHUR PEOPLE’S STORY IN TERMS OF FAITH ELEMENTS

Abstract

Folk tales, a type of narrative in which we can closely follow the reflections of thought that appear in the scriptures with the discourse” there was a word first " and base the birth of the word on a time before the existence of Man, are undoubtedly verbal accumulations that arise from the people;which convey the oral and cultural heritage to us form.Based on folk tales,it is possible that we can make a number of socio-cultural,traditional, religious inferences about the area to which these stories belong.When Uyghur folk literature is examined,the existence and formation of a rich folk tale draws attention.When these stories are examined in terms of the beliefs elements they contain, it is seen that there are certain elements of belief in almost every folk story. The effects and reflections of belief elements on Uyghur folk tales are more observable from an Islamic perspective and it is seen that certain sacrednesses and some natural elements that have become cults among the people over time. In the study, based on the influence of belief elements on Uyghur folk tales the said belief elements were tried to be determined through four Uyghur folk tales and the interaction between belief and literature was revealed based on the stories.

Key words: Folk literature, folk tale, Uyghur folk tales, faith, holiness.

Giriş

Neredeyse bütün Türk boyları içinde bilinen Uygur halk hikâyeleri de Türk dünyası halk edebiyatının önemli bir halkasını oluşturmaktadır.Uygur halk hikâyelerinin kaynağı ve tasnifi hususu da birçok yabancı ve Uygur araştırmacı tarafından ele alınıp irdelenen bir mevzu olmuştur.Uygur halk hikâyeleri ilk olarak Radloff,Malov,Ragutte gibi yabancı araştırmacıların dikkatini çekmiş; bu ilim adamları yayınladıkları kitaplarda farklı Uygur halk hikâyelerine yer vermişlerdir.Türkistan sahasında ise 1980’li yılların başlarında Abdülkerim Rahman,Mehmet Zünun,Hoca Ahmet Yunus,Yusuf İshak,Erşiddin Tatlık gibi ilim adamları bu konu üzerinde çeşitli araştırmalar ve çalışmalar ortaya koymuşlardır.1982 yılında Abdülkerim Rahman ile Mehmet Zünun’un birlikte yayınladıkları “*Uygur Halk Egiz Edebiyatının Esasları*”adlı kitap Uygur halk hikâyeleri üzerinde ortaya konulan ilk bilimsel çalışma kabul edilmektedir.Kitapta halk hikâyesi karşılığı olarak “dastan” kelimesi kullanılarak Uygur halk dastanları üç dönemde kategorize edilmiştir:

1. **Eski Uygur halk dastanları:** Bu dönem için Oğuzname, Dede Korkut, Ferhat ile Şirin destanları gösterilmiştir.

2. **Orta Çağ ya da İslamiyetten sonra teşekkül eden destanlar:** Bu döneme Leyli Mecnun, Yusuf ile Züleyha, Garip ile Senem, Kameranşah ile Şemsi Canan, Hurlika ile Hemracan, Senuber gibi hikâyeler dahil edilmiştir.

3. **Yakın çağlarda teşekkül eden halk dastanları:** Bu dönemdeki destanlar; Sadır Pehlivan kıssası, Nazuğum Destanı, Gülehan kıssası, Çin Moden Kıssası, Seyit Destanı adlarıyla sıralanmıştır (Zunun vd. 1982).

Uygur halk hikâyelerinin tasnifi meselesi de araştırmacılar tarafından ele alınan bir diğer ayrı husus olmuştur. Türkistan sahasında etraflıca bir tasnif yapılmadığı görülmektedir. 1983 yılında Kazakistan'da “*Uygur Halk Egiz İcadıyiti*” adlı eserde konuyla ilgili olarak şöyle bir tasnif denemesi yapılmıştır:

1. Kahramanlık destanları

a. **Mitolojik Kahramanlık rivayetler:** Kitab-ı Cemşit, Şehzade ile Pars (Altun Yaruk), Çeştani İligbey, Rustemi Destan, Tomaris, Sıyavuş, İskendername, Göroğlu, Oğuzname, Korkut Ata.

b. **Efsanevi kahramanlık destanları:** Oğuzname, Çeştani İligbey, Şahzade ile Pars, kitab-ı Cemşit, Rüstemi Destan, İskendername.

c. **Tarihî kahramanlık destanları:** Seyit Noçi, Sadır Pelvan, Nazuğum, Gülehan, Abdurrahman Hoca.

2. Aşk destanları

a. **Aşk-Serküzeştli destanlar:** Leyli ile Mecnun, Garip ile Senem, Tahir ile Zühre.

b. **Aşk-kahramanlık destanları:** Hurlika ile Hemrecan, Ferhat ile Şirin, Yusuf ile Züleyha, Behram ile Gülehan.

3. Tarihî destanlar (1983:90-119).

Alimcan İneyet, Uygur halk hikâyeleri üzerinde altı Uygur hikâyesini epizot, motif, şiir, tip vb. bakımlardan inceleyerek bu hikâyelerin ortak yapısal özelliklerini tespit ettiği, Fikret Türkmen danışmanlığında hazırladığı “*Uygur Halk Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler*” adlı doktora çalışmasında hikâyelerin konularını göz önünde bulundurarak şöyle bir sınıflandırma yapmıştır:

1. Kahramanlık hikâyeleri

Emir Göroğlu, Yusuf Ahmet, Çin Tömür Batur, Nazuğum, Seyit Noçi, Abdurrahman Hoca.

2. Aşk hikâyeleri

Yusuf ile Züleyha, Leyla ile Mecnun, Kameranşah ile Şemsi Canan, Garip ile Senem, Tahir ile Zühre, Senuber, Şehzade Ferruh ile Melike Gülehan, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena, Şehzade Behram ve Melike Dilriz, Kakkuk ile Zeynep.

3. Aşk ve Kahramanlık hikâyeleri

Şehzade Ferhad ve Şirin, Hurlika ile Hemrecan, Gülendama, Boz Yiğit, Kızıl Gülüm, Boz Körpeş karaköz Ayım.

4. Sergüzeşt (Biyografik) hikâyeleri

Şah Adilhan, Hoca Beht ve Onun Oğlu, Sultan Cincime.

İnayet, aynı adlı çalışmasında Uygur halk hikâyelerini, konularının kaynağı bakımından üç grup altında incelemiştir:

A. Konusunu Arap-Fars edebiyatından alan hikâyeler (Doğu Türkistan sahasındaki bilinen adıyla <<köçme siyozitlik hikâyeler>>): Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Yusuf ile Züleyha.

B. Diğer Türk boylarının halk edebiyatı ile ortak konulu hikâyeler: Köroğlu, Garip ile Senem, Tahir ile Zühre, Senuber.

C. Uygur Türklerinin kendilerinin yarattığı hikâyeler: Sadır Pehlivan, Nazuğum, Kızıl Gülüm, Seyit Noçi, Abdurrahman Hoca.

Türkiye’de Uygur halk hikâyeleri üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında ise bu konuda ortaya konulan bilimsel araştırmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Emel Esin’in “*Nazugum Destanı*”nın çeşitli varyantları hakkında birtakım notlar ve örnekler sunduğu çalışması Uygur halk hikâyeleri üzerinde Türkiye’de yapılan ilk bilimsel çalışmadır. Esin’in ardından “*Abdurrahman Han Destanı*” adlı çalışması ile konu üzerinde İsa Özkan’ın bir çalışma yaptığı bilinmektedir. 1992’de ise Alimcan İnayet tarafından “*Hurilika-Hemrecan Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*” adıyla bir yüksek lisans tezi çalışması yapılmış; tezde, hikâyenin altı varyantı ile bu varyantların epizot ve motif yapıları mukayeseli biçimde incelenmiştir.

Bu makalede ise Alimcan İnayet’in “*Uygur Halk Hikâyeleri Üzerine İncelemeler*” adlı doktora tezinde incelediği altı halk hikâyesinden (Boz Yiğit, Şehzade Nizamettin ve Melike Rena, Tahir ile Zühre, Garip ile Senem, Senuber, Kamerşah ile Şemsi Canan) dördü (Kamerşah İle Şemsi Canan, Tahir İle Zühre, Âşık Garip İle Şahsenem, Senuber) içinde barındırdığı inanç unsurları bakımından incelenmiş ve bu inanç unsurlarından hareketle inanç-edebiyat arasındaki etkileşim irdelenmeye çalışılmıştır.

1. Kamerşah İle Şemsi Canan

Hikâyenin özeti şöyledir: Şah Hüseyin adlı padişahın çocuğu yoktur. Allah’a yalvararak O’ndan bir çocuk talep eder. Kırk gün kırk gece ağlayarak ibadet hâlinde bulunur. Allah isteğini kabul eder ve dokuz ay dokuz gün dokuz saat sonra bir oğlu dünyaya gelir. Şah Hüseyin, oğlunun yüzünü ay’a benzetip ona Kamerşah adını verir. Şaperkut adlı bir padişahın da çocuğu olmamaktadır. O da “Çocuğum olsun” diye Allah’a dua eder. Duası kabul olur ve karısı bir kız çocuğu dünyaya getirir. Bu padişah da kızının yüzünü güneşe benzeterek ona Şemsi Canan adını verir. Kamerşah bir gün düşünde gördüğü Şemsi Canan’a aşık olur. Rüyasında Şemsi Canan, kendisine: “Sabredersen şirin şerbet içersin!” demektedir. Onu bulmak maksadıyla yollara düşer. Yola çıkmadan evvel ana babasıyla vedalaşarak onlardan

izin alır. Şah Hüseyin, Kamerşah'a: " Kudretli kadir Hüda , oğlum sana emanet. Şefkatli Resülullah , oğlum sana emanet. Baki güneş, dolunay, oğlum sana emanet."diyerek onu yolcu eder.Kamerşah bu kez de annesinin yanına uğrayarak " Kiblegâhım canım anne, duana yine muhtaç oldum...Anneciğim dua et!Hakkını helal et!"diyerek ondan da rıza ister. Annesi; " Allah'a emanet ol. Sevgiline kavuşana dek Allah'a emanet ol. Hüda sana yardımcı olsun" diyerek oğlunu uğurlar. Kamerşah da " Gidiyorum 'tevekkül'e bel bağlayıp'diyerek yollara düşer. Kırk gün kırk gece yol yürür. Bir çöle varır. Çölde dolaşır durur. Üç yıl boyunca durmaksızın yürür. Gideceği yolu şaşırır. Allah'a sığınarak secdeye varır. Başını secdeden kaldırdığında yerle göğün arasında ışık saçmakta olan bir kimseyi görür. Bu kimsenin Kamerşah'a ; " Üç yıl yürürsen bir ihtiyara rast geleceksin. O, sana yolunu gösterecek, seni muradına erdirecek!" der. Bu sözden sonra Kamerşah, 99 gün yürüdükten sonra yine bir çöle varır. Burada da yedi gün yedi gece yürür. Çölde sessizlik hâkimdir. Kamerşah'ın vücudu kumlara batar. Dertlenerek Şemsi Canan'a bir münacat okur. Münacatında Şemsi Canan'a hitâben şu sözler dökülür dudaklarından: "Felek ayırdı beni, zulüm cefa ile senden...Şemsi Canan'ı emanet ettim sana İlahım...Affedersen önünde neyse benim günahım..." Ardından uykuya dalar. Uyandığında baş ucunda su ile dokuz ekmek görür. Bunları yer, içer. Kırk gün kırk gece daha yol yürür.Sonra yolunda bir tarla kuşuna rast gelir. Bu kuşun uçtuğu yöne doğru giderek üç yıl daha yol yürür. Yollarda yine hiç kimselere rast düşmeyince dilinden şunlar dökülür: " Kudretinle kötü felek beni dertli işe saldın. Cefa edip İbrahim gibi yanan ateşe saldın... Sabah kalkıp Allah dedim, başka işi hiç bilmedim..." Bu sözlerinden sonra kendisini bir has bahçede bulur. Yeşillikler içinden ak sakallı nur yüzlü bir kimse çıkararak onu Canan'a kavuşturacağını Kamerşah'a müjdeler. Kamerşah, içinden " Hızır'a rastladım herhâlde" diye düşünerek şunları söyler: "...Kamerşah'ın dertli başı, durmadan akar yaşı. Çöl içinde ol yoldaşı, Hızır İlyas ayan oldu."

Bir müddet yürüdükten sonra ırmak kenarında oturan bir kadına rastlar.Kadın, Kamerşah'a : "Hızır mısın?Azrail mi?" diye sorar. Kamerşah, Şemsi Canan'a kavuşmak için altı yıldır çöllerde dolaştığını söyleyince kadın ona yardımda bulunmak ister. Kamerşah'ı Şemsi Canan'ın yaşadığı has bahçenin hizmetçisi Salmas Dede'ye götürür. Kamerşah, oraya vardığında Salmas Dede'nin kızı Ayhan , Kamerşah'ı görüp babasına haber verir. Salmas Dede, Kamerşah'ı çok sever ve evlatlığı olarak alır. Aradan üç yıl geçer. Kamerşah, bir gün Salmas Dedeyi şifalı otlar toplarken görür. Neden topladığını sorunca Salmas Dede, padişahın kızının dokuz yıldan beri aşk sevdasına düşür olduğunu ve hiçbir ilacın kendisine şifa vermediğini söyler. Bunun üzerine Kamerşah, Salmas Dededen gönül tellerinden ip yapıp dizdiği güllerin arasına kendisinin çektiği sıkıntıları anlattığı mektubunu gizlediği bir demet bitkiyi Şemsi Canan'a ulaştırmasını ister. Kamerşah'ın hazırladığı şifalı ot, Şemsi Canan'a ulaşır.Mektubu da okuyan Şemsi Canan, Salmas Dedeye bunu kendisine gönderenin şimdi nerede olduğunu sorar. Ardından da kırk cariyesiyle has bahçeye çıkar. Kamerşah, onun karşısına çıkmaktan utanarak kendisini çiçekler arasına gizler. Şemsi Canan, çiçek kokusunu takip ederek Kamerşah'a ulaşır. Onu görünce de düşüp oracıkta bayılır. Şemsi Canan'ın bu hâlini gören Kamerşah, orada bir münacat okur ve şunları söyler: " Kudretli Kadir Huda. Rahmeyle sen Şemsi Canan'a...Senden başka yoktur yardımcı kişi. Bana ver ona gelen kazayı." Şemsi Canan kendisine gelir. Kamerşah, bir gün Salmas Dede'den , padişahın kızı

Şemsi Canan'ı kendisine istemesini ister. Salmas Dede, Kamerşah'ın bu isteğine; “ Alnıma yazılanı görürüm, eninde sonunda ölürüm.”diyerek karşılık verip padişahın sarayına gider. Salmas Dedenin niyetini anlayan padişah hiddetlenerek cellatlarına, ihtiyarı öldürmelerini emreder. O anda padişahın akıllı veziri ortaya çıkıp padişaha: “ Haksız yere dökülen kan için ahirette cevap vermek lazımdır.” Deyince padişah, ihtiyarı öldürtmekten vazgeçer. Bunun yerine Kamerşah'tan ağır bir başlık parası ister. Bu yüzden iki aşık, ayrılmak zorunda kalır. Kamerşah, nehirde vücudunu suya batırarak başlık parası için Hüdaya münacatta bulunur: “ Âlemi yaratan ey Perverdigar. Münacat okudum sana yalvardım. Bir yârin bedelini senden isterim.” Diyerek kırk gün kırk gece ibadet eder, Hüdaya yalvarır.Bu sırada Şemsi Canan da babasını iknaya uğraşmaktadır.Babasına Kamerşah'ı şu ifadelerle anlatır: “ Yüzü güya sabahtaki çolpandır. Yüzünün güzelliği bir dolun aydır.” Padişah, kızının karşısında söylediği bu sözlere öfkelenir. Bu rahatsızlığını eşi Büvi Hanife'ye söyleyince eşi: “ Ey padişah-ı âlem , Hüda şahid ki...Kızımızın bu işlerinden habersizim...”diyerek karşılık verir. Padişah, Kamerşah'ı öldürmek üzere cellatlarıyla irem bağına doğru yola çıktığında at üstünde giderken atı sürçer ve orada fenalaşır. Kamerşah, hiçbir tabibin iyileştiremediği babasını iyileştirmek için Şemsi Cananı ikna edip yola koyulur. Yola çıkmadan evvel de Şemsi Canan kendisine ‘kutsal bir muska’ verir.Kamerşah, Salmas Dedenin hazırladığı ilacı alıp saraya varır. Padişah, bu sayede iyileşir. Bu olaydan sonra padişah, iki aşığın evlenmesine izin verir. Kırk gün kırk gece süren bir düğünle iki aşık evlenir. Altı yıl sonra da iki kız iki oğulları dünyaya gelir. Kamerşah'ın babası Şah Hüseyin ise Kamerşah, onlardan ayrıldıktan on sene sonra ağlaya ağlaya gözlerini kaybeder. Okuduğu münacatında şunları söyler: “ Cennetin çocukları Hasan Hüseyin, Kerbela şehidi yetmiş iki ten, Kamerşah oğlumu senden dilerim.”Sonra Kamerşah'ın gönlüne de yurduna varıp anne babasına kavuşma isteği gelir. Padişahın huzurunda şunları söyler. “O Mekkenin kutsallığı baba ile annedeymiş. O Hüda yardımcı olsa babamı bileyim ben...” Şemsi Canan'ı da alıp İsfahan'a doğru yola çıkarlar. 360 yıllık yolu kırk gün kırk saatte yürüyüp İsfahan'a varırlar. Kamerşah'ın annesi, onu görünce bayılır. Aylamadan ölür. Kamerşah, annesinin cesedini üç gün bekletir. Büyük bir törenle toprağa verir. Yaşlı babasının gözü de tılsımlı abıhayatı yaşlı adamın gözlerine sürdüklerinde açılır.Yaşlı adam üç yıl yaşadıktan sonra ölür. Şah Hüseyinin yerine oğlu Kamerşah, padişah olur.

Hikâyede Tespit Edilen İnanç Unsurları

A)İslâmî İnanç Unsurları:

- Şah Hüseyin ve Şaperkut adlı padişahların çocuk sahibi olabilmek için Allah'a dua etmeleri.
- Kamerşah'ın gördüğü rüyada Şemsi Canan'ın kendisine “sabr”etmesini söylemesi.
- Kamerşah'ın Şemsi Canan'a ulaşabilmek amacıyla yola çıkmadan evvel anne ve babasının rızasını alması.
- Şah Hüseyin'in , Kamerşah'ı yolcu ederken “Kudretli Kadir Hüda/ Şefkatli Resülullah oğlum sana emanet” diyerek Kamerşah'ı; Allah'a ve Peygamber Efendimiz (sav)'e emanet etmesi.
- Kamerşah'ın yurdundan ayrılırken annesinden helallik istemesi.

- Kamerşah'ın yola çıkmadan evvel “Gidiyorum ‘tevekküle’ bel bağlayıp” şeklindeki söylemi.
- Kamerşah'ın zor durumda kaldığı her an Allah'a sığınarak secdeye varması.
- Kamerşah'ın, vücudu kuma battığında okuduğu münacatta geçen “ Şemsi Canan'ı emanet ettim sana İlahım” şeklindeki sözleri.
- Kamerşah'ın gittiği her yerde karşısında hiç kimseler çıkmayınca –feleğe hitâben söylediği ;
“ Kudretinle kötü felek beni dertli işe saldın
Cefâ edip İbrahim gibi yanan ateşe saldın
Sabah kalkıp Allah dedim
Başka işi hiç bilmedim.”şeklindeki sözleri.
- Salmas Dedenin, Kamerşah'ın isteği üzerine , ona, Şemsi Canan'ı istemeye gitmeden evvel ; “Alnıma yazılanı görürüm. Eninde sonunda ölürüm.”şeklindeki cümlesi.
- Şemsi Canan'ın babası Şaperkut'un vezirinin, padişah; Salmas Dedeyi öldürmeleri için cellatlarına emir verdiğiğinde “Haksız yere dökülen kan için ahirette cevap vermek lazımdır” sözleriyle onu durdurması.
- Yeşillikler içinden ak sakallı bir kimsenin çıkması üzerine Kamerşah'ın; “Hızır'a rastladım” şeklindeki düşünce ile “Çöl içinde ol yoldaşı, Hızır İlyas âyân oldu”demesi.
- Şemsi Canan bayıldığında Kamerşah'ın Allah'a; “Bana ver ona gelen kazayı” şeklindeki münacatı.
- Kamerşah'ın başlık parası için Hüda'ya yalvarması: “ Âlemi yaratan ey Perverdigâr. Bir yârin bedelini senden isterim”.
- Kamerşah'ın Şaperkut'u iyileştirmek için yola çıktığında Şemsi Canan'ın ona “kutsal bir muska” vermesi.
- Irmak kenarında rastladığı kadının, Kamerşah'a ; “Hızır mısın Azrail mi?” şeklindeki sorusu.
- Kamerşah'ın babası Şah Hüseyin'in Kamerşah, yurttan ayrıldıktan sonra oğlunun hasretine dayanamayarak on sene sonra ağlaya ağlaya gözlerini kaybetmesi ve “Cennetin çocukları Hasan Hüseyin,
Kerbelâ şehidi yetmiş iki ten,
Kamerşah oğlumu senden dilerim.”şeklindeki münacatı.
- Kamerşah'ın, annesini büyük bir törenle toprağa vermesi.

B) Formelistik Sayılar

“3” Formel Sayısı

- Kamerşah'ın babasının gözleri açıldıktan üç yıl sonra vefat etmesi.
- Kamerşah'ın üç yıl boyunca yol yürümesi.
- Kamerşah'ın karşısına yerle gök arasında ışık saçarak çıkan kimsenin , Kamerşah'a ; “Üç yıl yürürsen bir ihtiyara rastlayacaksın” şeklindeki hitâbı.
- Kamerşah'ın , annesinin cesedini üç gün bekletmesi.

“7” Formel Sayısı

- Kamerşah'ın vardığı çölde yedi gün yedi gece yürümesi.

“9” Formel Sayısı

- Şah Hüseyin’in ettiği dua neticesinde dokuz ay dokuz gün dokuz saat sonra bir evlâda kavuşması.
- Kamerşah’ın doksan dokuz gün yol yürümesi.
- Kamerşah’ın , uyandığında baş ucunda bir su ile dokuz ekmek görmesi.
- Şemsi Canan’ın dokuz yıl aşk hastalığına yakalanması.

“40” Formel Sayısı

- Şah Hüseyin’in çocuk sahibi olabilmek için kırk gün kırk gece ağlayarak ibadet hâlinde olması.
- Kamerşah’ın yola çıkıp kırk gün kırk gece yol yürümesi.
- Şemsi Canan’ın kırk cariyesiyle has bahçeye çıkması.
- 360 yıllık yolu, Kamerşah ile Şemsi Canan’ın kırk gün kırk saatte yürüyerek İsfahan’a ulaşmaları.

C) Kozmolojik Kökenli İnanç Unsurları

- Şah Hüseyin’in , oğlunun yüzünü ay’a benzeterek ona “ Kamerşah” adını vermesi; Şaperkut’un da kızının yüzünü güneşe benzeterek ona “Şemsi Canan” adını vermesi.
- Şemsi Canan’ın babası Şaperkut’a Kamerşah’ı anlatırken ; “ Yüzü güya sabahtaki çolpandır.Yüzünün güzelliği dolunaydır.”şeklindeki sözleri.

D) Kutsal Hayvanlara İlişkin İnanç Unsurları

- Şemsi Canan’ın babası Şaperkut’un at üzerinde can vermesi.

2. Tahir İle Zühre

XVI.yüzyılda Azerbaycan Bölgesi’nde teşekkül ettiği düşünülen Tahir İle Zühre hikâyesinin birçok varyantı bulunmaktadır. Bu çalışmada bu hikâyenin 1982 yılında Kulca şehrindeki meddah Tohti Şemseddin’in anlatımından istifade edilmiştir.Buna göre İnalet’in çalışmasında yer verdiği hikâye şu şekilde özetlenebilmektedir:

Karahan ve Akhan adında birbirleriyle akraba olan iki han vardır.Bu iki hanın ikisinin de çocukları yoktur. Tanrıya sığınıp ettikleri dua neticesinde ikisinin de eşleri hamile alır.Bu iki han bir gün ava merak salarlar. Karahan’ın karşısına av sırasında bir geyik çıkar. Geyik, gebedir. Karahan : “Bu geyiği avlarsam bunun kisası hamile karıma düşer” diyerek geyiği avlamadan yoluna devam eder. Aynı geyik bu kez de Akhan’ın karşısına çıkar. O da aynı düşünce ile geyiğe dokunmaz. Yolda rast geldiklerinde başlarından geçenleri birbirlerine anlatırlar ve orada şöyle sözleştiler: “ İkimizin de çocuğu oğlan olursa padişahlığı bir olsun. Eğer biri oğlan biri kız olursa birbirleriyle evlendirelim” Akhan’ın oğlu; Karahan’ın da bir kızı doğar. Akhan bir müddet sonra at üstünde can verir. Karahan, bu ölümden haberdar olunca cemaatı toplayıp Akhan’ı yıkar, kefenler; bir törenle toprağa verir. Akhan’ın oğluna Tahir; Karahan’ın kızına Zühre adını verirler. Karahan, Tahir’i kendi sarayına, yanına, aldırır. İki dadı tutar ve iki çocuğu onlara emanet ederek onlara, ikisinin süt kardeş olmalarını tembihler. İkisi birlikte bu sarayda büyür. Yedi yaşına girerler. Bir gün Tahir okula giderken elinde tuttuğu altın bilyesi ve gümüş aşığı, ırmakta geçmekte olan ninenin kabağına değince ninenin, kendisine sinirlenerek: “Yetim!” demesi üzerine üzülür. Nine, ona söylediğinin

gerçek olduğunu, Zührenin onun kardeşi değil; sözlüsü olduğunu , birbirlerine uygun olduklarını anlatır. Bu günden sonra Tahirin içinde Zühreye karşı bir şeyler uyanmaya başlar. Müderris de bunun farkına vararak durumdan endişelenir ve bu durumu padişaha aktararak padişaha Tahir ile Zührenin okuma odalarını ayırmayı teklif eder. İkisine de ayrı odalarda ders verilmeye başlanır. Tahir ile Zühre kırk gün boyunca bu şekilde ders dinler. Kırk birinci günde Tahir, hastalanır. Bu arada Karahan'ın ülkesine de düşman musallat olmuştur. Karahan, bu düşmanı ülkesinden püskürtene Zühreyi vermeyi vaad eder. Kara Batur adındaki bir kurnaz binbir düzenle düşmanı geri püskürtür. Padişah da sözünü tutarak Zühreyi , Kara Batur'a vermeye mecbur kalır. Aradan zaman geçer ve Kara Batur, Tahir ile Zühreyi birlikte eğlenirken ve Tahir'in Zühreyi dokuz kere dudağından öperken görür. Karahan'a gidip durumu anlatır.Şah, ona inanmaz ve “Kızıma iftira attın!”diyerek Kara Batur'un başının vurulmasını emreder. Kara Batur, padişahın ayaklarına kapanır. Padişah, bunun üzerine adamlarına işin aslını öğrenmelerini emreder.Gerçeğin Kara Batur'un anlattığı gibi olduğunu öğrenince de Tahir'i getirmelerini cellatlarına emreder. Zühre, duruma çok üzülür ve aklına şu plan gelir: “Bir uzun kavağı dibinden kesip sandık yapalım. Sandığım içine de Tahir'i koyup nehre bırakalım.” Bunun üzerine han, Tahir'i öldürmekten vazgeçer. Zühre, yapılacak sandığın dokuz hücreli olmasını ister. Tahir ile Zühre üç gün dertleşirler. Tahir, sandığa konulup Rum nehrine bırakılır. Zührenin , Dilaram adlı bir cariyesi vardır . Zühre, ona: “ Tahirin bırakıldığı yere var, abdest için su getir!” der. Dilaram oraya varınca sandığın akmadan durduğunu görür.Oraya varan Zühre, Tahirle sözleşir ve aralarında geçen deyişmelerde Tahir, Zühreye: “...Sevgilim kızıl güldür. Ayrıralı on gündür. Bu yazım sarı güldür.” Şeklinde seslenir. Zühre de : “ Haktan kader böyledir. Kısmet bana böyledir.”diyerek Tahir'e karşılık verir. Vedalaşırlar. Sonra sandık nehir içinde akmaya başlar. Kervancılar, Tahir'in sandığına rast gelir. Zühre, kervancılardan kendisine sandıktan haber getirmelerini rica eder. Sandık Dokuz Taram'dan geçer ve Rum şahının üç kızı, bu sandığa rastlar. Kızların kırk kulaç gelen saçları vardır. Akıllarına bir fikir gelir . Her biri saçlarını ip edip sandığa atacaktır. Kimin şansı varsa sandık onun olacaktır. Hepsi teker teker saçlarını sandığa atarlar. En küçüklerinin attığı saç, sandığa ilişir. Sandık, Allah'ın kudretiyle kendisi açılır. Sandık açılır açılmaz Tahir'in dilinden şu sözcükler dökülür: “ Kavuştursun Zühre'ye yâ Rahim ya Rahman!”

Rum kızlarının babası olan padişah, küçük kızı Melike Sultan'ı Tahir'in nikâhına verir. Sağdıç kadınlar odaya dokuz döşek koyarlar. Padişah, Tahir'i kırk gün ava çıkarır. Melike Sultan Büvice Tahir'e şöyle seslenir: “ Kıyamet günü olsun. Hüdam kadı. Yakanıza yapışmaya. Demir tırnağım olsun.” Bunu duyan Tahir de ona şöyle karşılık verir: “ Sürülerde erzak var. Kızılgül kokusu var. Yâr üstüne yâr tutsa. Kıyamette sorgusu var.” Tahir, Zührenin yanına varır. Bunu haber alan şah, cellatlarına haber verir. Cellatlar Tahir'i öldürüp dört parça edip darağacama asarlar. Zühre saçlarını yolar; düşer, bayılır. Üstüne kara elbiseler giyer. Babasına olan nefretini şöyle dile getirir: “ Sizi öldüren babam/ Toprağa girsin imansız” Zühre, kırk gün odasından çıkmaz. Kırk birinci gün çıkar. Kırk saray cariyesini arkasına alıp onlara inciler saçar. Tahirin mezarına varır. Ona şöyle seslenir: “ Tahir adlı var mısın/Tahtında aman mısın/ Odana mihman geldi/ Kapını açıp çıkar mısın” Bu sözler üzerine mezar, aniden yarılr. Zühre de kendisini mezarın içine atar.Zühre mezara girdikten sonra

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2021, Yıl 9, Sayı: 25

Issn: 2147-8872

mezar tekrar kapanır. Kara Batur'da Tahir ile Zührenin arasına defnedilir. Böylece iki kızıl gül arasına nâpâk diken kısıtılır. İki kızıl gül batıp gonc olur. Kara Baturun mezarında da bir diken biter. İki kızıl gül ne zaman birbirine sarılmak istese ortaya çıkıp onlara engel olur.

Hikâyede Tespit Edilen İnanç Unsurları

A) İslâmî İnanç Unsurları

- Karahan ve Akhan adlı padişahların çocuklarının olmaması sebebiyle Allah'a dua etmeleri neticesinde birer çocuk sahibi olmaları.
- Karahan ile Akhan'ın gittikleri avda karşılıklarına çıkan gebe geyiği “ Geyik gebeymiş, eğer avlarsak kisası hamile eşlerimize düşer” düşüncesiyle serbest bırakmaları.
- Karahan'ın Akhan'ın cenazesini yıkaması, kefenlemesi, törenle toprağa vermesi.
- Karabatur'un, Şah'a giderek; Tahir ile Zühre'nin durumunu ona anlatması üzerine şahın, Karabatur'a; “ Kızıma iftira attın!” şeklindeki cümlesi.
- Zühre'nin, Dilaram adlı cariyesine, Tahir'in bırakıldığı yere varıp abdest için su getirmesini söylemesi.
- Tahir ile Zühre arasında hikâyeye boyunca geçen karşılıklı konuşmalardaki değişler:
Zühre: “Haktan kader böyledir. Kısmet bana böyledir”
- Sandığın Allah'ın kudretiyle kendisinin açılması.
- Sandığın açılmasından sonra Tahir'in; “yâ Rahim yâ Rahman!Kavuştursun Zühre'ye”şeklindeki isteği.
- Tahir ile Rum şahının en küçük kızı Melike Sultan Büvice arasında geçen konuşmada Melike Sultan'ın ve Tahir'in “kıyamet günü” ve “ahiret sorgusu” üzerine kurduğu cümleler.
- Zühre'nin , babasının Tahir'i öldürdüğünü duyduktan sonra; “Sizi öldüren babam/ Toprağa girsin imansız” şeklindeki bedduası.

B) Formelistik Sayılar

“3” Formel Sayısı

- Tahir ile Zührenin üç gün boyunca dertleşmesi.
- Rum şahının üç kızının olması.

“9” Formel Sayısı

- Tahir'in Zühre'yi dokuz kere dudağından öpmesi.
- Zühre'nin , Tahir'in içine konacağı sandığın dokuz hücreli yapılmasını istemesi.
- Sağdıç kadınların Melike Sultan Büvice'nin odasına dokuz döşek koymaları.

“40” Formel Sayısı

- Tahir ile Zühre'nin kırk gün boyunca ayrı odalarda tedrisat görmeleri.
- Padişahın , Tahir'i kırk günlük ava çıkarması.
- Rum şahının kızlarının saçlarının kırk kulaç gelmesi.
- Zührenin , odasından kırk gün boyunca çıkmaması.
- Zührenin kırk saray cariyesini arkasına alması.

C) Kutsal Renklere ve Varlıklara İlişkin İnanç Unsurları

- Hikâyede geçen kahramanların adları dikkat çekicidir: Akhan, Karahan, Kara Batur.
- Hikâyede Tahir'in ölüm haberinden sonra Zühre'nin kara elbiseler giydiğinden bahsedilmektedir.
- Hikâyenin geneline yayılmış bir "kızıl gül" unsuru bulunmaktadır. Hikâyenin bir yerinde Tahir'in, Melike Sultan Büvice ile karşılıklı deyişirken ona; "Kızıl gül kokusu var. Yâr üstüne yâr tutsa. Kıyamette sorgusu var." dediği görülmektedir. Hikâyenin Tahir ile Zührenin karşılıklı deyiştiği bir başka bölümünde Tahir'in , bu kez Zühre'ye karşı bir 'kızıl gül' söylemi vardır: "...Sevgilim kızıl güldür. Bu yazım sarı güldür..." Nitekim hikâyenin sonu da kızıl gül vurgusu ile biter. Anlatıcımız Tahir ile Zühre'yi iki kızıl gül'e benzetirken; aralarına giren ve onların kavuşmalarına mâni olan Kara Batur'u da "nâpâk diken" e benzeterek hikâyeyi sonlandırır.
- Kamerşah ile Şemsi Canan hikâyesinde de karşımıza çıkan " at üstünde can verme" motifi bu hikâyede de vardır. Akhan, at üstünde ölmüştür.

3. Âşık Garip İle Şah Senem

Abbashan adında bir padişah vardır. Bu padişahın çocuğu olmamaktadır. Allah'a ettiği dua neticesinde karısı hamile kalır. Eşi doğurduktan sonra Şah Abbas'a hatununun doğumu haber verilir. O da "Kurt mudur? Tilki midir?" diyerek bebeğin cinsiyetini öğrenmek ister. Abbashanın Hasan adında bir de veziri vardır. Onun da bir erkek çocuğu doğmuştur. Çocukların doğumundan sonra kırk gün kırk gece düğün eğlencesi düzenlenmiştir. Abbashan ,veziri Hasan ile bir gün ava çıkar. Üç gün üç gece kırlarda yürürler. Geyik avlamak niyetindedirler ancak hiçbir geyiğe rastlamazlar. Allah'ın lütfuyla Hasan vezir bir geyiğe rastlar. Geyik, gebedir. Hasan vezirden sonra Şah Abbas da aynı geyiğe rastlar. İki de "Geyik gebeymiş. Bunu Allah'tan bir işaret bilelim" diyerek geyiği bırakır. Abbashan bir gün düşünde bir çift kuş görür. Biri Simurg diğeri de anka kuşudur. Bu iki uş, Abbashan'ın başının üzerinde durmadan uçmaktadır. Abbashan bu kuşları tutmak istese de mümkün olmamıştır. Bu rüyasını, Hasan Vezire de anlatır. Rüyayı danışmanlarından yorumlamalarını ister. Bir müddet sonra Hasan Vezir ölür. Hasan Vezirin doğan oğluna , Abbashan, onun anısını yaşatmak için "Garip" adını koyar. Kendi kızına da "Şah Senem" adını verir. İki dört yaşına geldiklerinde birlikte okula başlarlar. Yavaş yavaş birbirlerini sevmeye başlarlar. Bir gün birbirleriyle sözleşerek bir iddiaya girerler. İddiaya göre kim sözleştikleri yere daha erkenden gelirse geç kalandan dokuz öpücük ile dokuz gevher alacaktır. İddiayı Senem kazanır. Aynı iddiaya ikinci kez tutuşurlar. Bu kez de Senem kazanır. Garip'in üzgün halini gören annesi durumu öğrenince Garip'e ; Şah Senem'in kendisine verildiğini gösteren ipek kâğıda yazılmış yazıyı gösterir. Garip, yazıyı görür ve uykuya dalar. Rüyasında Peygamber Efendimizin mübârek ellerinden kuledeki kırklar sohbetinde aşk şarabı içtiğini; kırkların ikisini nişanladığını görür. Yüzü, sabahleyin açan kızılgül gibi güler. Padişah ile Garip'in annesi ikisinin evlenmesini konuşurlarken ortaya şahın hanımı Sultan Ayım çıkararak Garip'in yetim bir çocuk olduğunu; Şah neslinden yetim bir çocuğa kız verilemeyeceğini söyleyerek

padişahın aklını bulandırıp onu bu kararından vazgeçirir. Şah Senem, bu duruma üzülmeye başladığı beyitte ,feleğe hitâben, şunları söyler: “İbrahim gibi ateşe atıp cefa ile nâra saldın”Senem’in üzüntüsüne dayanamayan Akça Ana Senem’e sorup her şeyi ondan öğrenir. Sonra Senem’i Garipcan ile buluşturmak için bir plan yapar. Senem, okula giderek mollasının duasını almak istediğini söyleyerek babasından izin alacak ve böylece okulda Garipcan’ı görebilecektir. Senem, Akça Ana’yla okula vardığında Garip’i ağlar vaziyette görünce okuduğu muhameste Garip’i sevdiğini mollasına bildirir. Molla da onları görüştürmek ister. Şah Senem’in mutluluğu için dua eder. Bu esnada Garip ile Senem arasında geçen deyişmede Garip, Senem’e şöyle seslenir: “Aramız kapandı diye kaygılanma/ Kızılıgül gibi açıl sakın solma”

Senem’in halini gören annesi, Garipcan ile onun annesini sürgüne gönderme planı yapar. Bağdat’a sürülen Garip’i gören Senem, Garip’e: “ Garip seni Allah’a emanet ettim/ Alnıma böyle kısmet yazıldı”diyerek seslenir. Garipcan’a amanlık diler. Bir münacat okur. Okuduğu münacatta: “ Kudretli Kadir Hüda, Garip sana emanet...Atamız Hz.Adem, Garip sana emanet...Bu başıma düştü sevda, yardım et Hz. Musa...Âşıkların piri Yusuf-Züleyha, Garip sana emanet...Bu derdime eyle derman, tabiplerin piri Lokman...Allah yolu açık et, Garip sana emanet...” diyerek duygularını dile getirir. Garip, Bağdat’a gelir. Bağdatta bir caddede falcı bir nineye rast gelir. Nine, kur’asını güneşe çevirip baktıktan sonra ona bir akıl vererek “Çabucak dönüp kendini gizleyerek çiçekçi nineye evlat olursan, Senemcan’ın yüzünü görme şansını elde edersin. Geç kalırsan hasretlik çekersin”der. Falcı ninenin bu sözlerinden sonra Garip, izin almak için annesinin yanına gider ve ona şunları söyler: “Anacığım,mihribanım. Dua verin, gideceğim.” Annesi de “ Seni Hüdaya emanet edeyim, git yavrum, bir Allah’a emanet ol” deyince Garip, yola düşer. Yurduna vardığında kardeşi Gülcemâl’e rastlar. Gülcemâl, Garip’e okuduğu beyitte şunları söyler: “ Anneme hizmet etmedin. Kefen sorgusunda bulunmadan .Kendi elinle toprağa vermeden. Can kardeşim, nereye gidiyorsun?”Garip, bu sözlerinden sonra kardeşiyle vedalaşır ve yoluna devam eder. Üç gün üç gece yol yürür. Dertlenir, bir türkü söyler: “Bir Hüdaya ağlayıp ederim feryat/Kırmızı yüzlü, dolunay gibi nigârım/Bülbül olup gülsüz nâle eder miyim? Bir garibim kimse gelmez yanıma/Yusuf gibi zindanda yatar mıyım?”Bunları dedikten sonra bir dağa tırmanır. Dağın yukarısında ağzında acayip bir ışık olan bir mağara görüp “Bu yerde bir evliya var galiba. Ben o Hızır’dan yardım isteyim bari”diyerek oraya varır. Mağaradan Hz.Şeyh Cüneydî Bağdâdî çıkar. Bağdâdî ; “ Bu oğlana bir soru sorayım. Bilmezse dua edip muradına erdireyim. Bilirse tâlim verip menziline ulaştırayım” diyerek Garip’e birkaç soru yöneltir. Garip, soruların tümüne doğru cevaplar verince Bağdâdî , onunla vedalaşarak oradan uzaklaşır. Garip, yedi gün yedi gece yol yürür. Nihayetinde bir çöle varır. Çölde kendisine kırk harami rast gelir.Garip, onların niyetini anlayınca; “ Garip’in piri Cüneydî Bağdâdî/Senden başka kime ulaşır feryadı/Allah versin âşıkların muradı/Yâr yüzünü görmeden öleceğim”deyince haramilerin içinden aksakallı bir ihtiyar onu öldürmek yerine köle pazarında satmayı öne sürer. Bu arada Senem de aşk hastalığına tutulur. Padişah, kızının iyileşmesi için bir çarbağ yaptırıp kırk köle satın aldırır ve köleleri , çarbağın hizmetinde çalıştırır. Garip de bu kölelerden biri olarak saraya girer. Garip, bir müddet sonra Akça Ana’ya evlat olur ve ondan Senem’in içine düştüğü hastalığı öğrenir. Akça Ana’nın her gün

bir demet gülü derip Senem'e götürdüğünü görünce Garip, kendisi de bir demet gül derip Akça Ana'dan bu derdiği gülü Senem'e ulaştırmasını ister. Akça Ana, Garip'in derdiği gülü Senem'e ulaştırınca Senem, bu gülü kimin derdiğini öğrenmek isteyerek Akça Ana'ya sorar. Akça Ana, her şeyi Senem'e anlatır. Senem, gül arasındaki mektubu alıp okuyunca Garip'in yıllardır başına gelenlerin tümünden haberdar olur. Bunun üzerine babasından "Yeni çarbağa kızlarla çıkıp şifa bulmak istiyorum" diyerek izin ister. Padişah, kızının bu isteğine sevinerek ona kırk gün izin verir. Senem, burada kırk gün boyunca Garip ile görüşür. Kırk gün boyunca birlikte eğlenirler. Kırk günlük süre dolunca Senem, babasından tekrar bir kırk günlük izin daha ister. Babası, Senem'e bir kırk gün daha izin verir. En sonunda Senem'in cariyeleri arasında bulunan 'Süçük' adlı cariye de Garip' sevdalanır. Garipten bir karşılık alamayınca iki aşığın sırlarını padişaha açar. Padişah, olanları öğrendiğinde Abdullah Şatırın yanına kırk cellat verip Garip'i öldürmesini söyler. Şah Senem, Abdullah Şatır'ı bu işten vazgeçirmek için ona yedi altın vermeyi teklif edince Abdullah Şatır, Garip'i öldürmekten vazgeçer. Yedi altını alarak padişahın yanına gidip çarbağda Garip'ten hiçbir iz olmadığını padişaha anlatır. Bunun üzerine padişah, cellata emir vererek Süçük'ün öldürülmesini emreder.

Şah Senem Garip'e "Allah'ın zemini genişdir/ Dağ ve çöllerde ahu/ Geyikler gibi özgür yaşayalım/Ay'ı şahit yaparak nikâhlanalım" der ve iki aşık yola koyulur. Üç gün üç gece yürürler. Şah Abbas, kızının çarbağda olmadığını öğrenince Tanrıya yalvarır. Beraberinde kırk vezir,müneccimle birlikte kırk günlük ava çıkar. Av sırasında padişah, ikisinin olduğu yöne doğru yaklaşınca Senem; "Davud'un oğlu Süleyman/Mertlerin piri Ali, Garip sana emanet"diyerek bir şiir okur. Padişah yanlarına varınca Senem, iki elini kaldırıp; "Ey kudretli Hüda, bizim işimiz sana malûmdur. Kudretinle müşkülümü kolay edip aşk derdini babama çektir sen" diyerek duada bulunur. Duası kabul olur ve Şah Abbashan, adamlarına " Üç gün içinde Şah Garip'i bulun. Kırk gün kırk gece düğün hazırlayın"diyerek emir verir.İki aşık evlenir.

Hikâyede Tespit Edilen İnanç Unsurları

A) İslâmî İnanç Unsurları

- Abbashan'ın çocuğunun olması için Allah'a dua etmesi.
- Av sırasında Abbashan ile veziri Hasan'ın rastladığı gebe geyiği "Bunu Allah'tan işaret bilelim" diyerek bırakmaları.
- Garip'in rüyası: Peygamber Efendimizin(sav) mübârek ellerinden kuledeki kırklar sohbetinde aşk şarabı içmesi ve kırkların Âşık Garip ile Senem'i nişanlaması.
- Şah Senem'in bir beyitinde geçen " İbrahim gibi ateşe atıp cefâ ile nârâ saldın" ifadesi.
- Senem'in mutlu olması için molların dua etmesi.
- Senem ile Âşık Garip arasında geçen konuşmalarda yer alan ifadelerden bazıları da İslâmî inancın yansımaları görülmektedir. Örneğin Âşık Garip, Bağdat'a sürgüne gittiğinde Şah Senem, ona; " Garip seni Allah'a emanet ettim...Alnıma böyle kısmet yazıldı."şeklinde duygularını ifade etmiştir. Münacatında geçen ifadeler de İslâmî unsurlarla doludur:

" Kudretli Kadir Hüda, Garip sana emanet

Atamız Hz. Âdem Garip sana emanet

Âşıkların piri Yusuf-Züleyha

Yardım et Hz. Musa

Derdime derman eyle tabiplerin piri Lokman.”

- Garip’in söylediği türküde Yusuf kıssasına telmihte bulunarak “ Yusuf gibi zindanda yatar mıyım?”şeklinde yer alan ifade.
- Garip’in Bağdat’tan çıkmadan evvel annesinden; “Dua verin anneciğim” diyerek dua alması.
- Garip’in dağın yukarısında ağzında bir ışık olan mağara görmesi ve “Burada bir evliya var herhâlde. Ben o Hızır’dan yardım isteyim”diyerek mağaraya girmesi üzerine karşısında Cüneydî Bağdâdî’yi görmesi.
- Garip’in karşısına çıkan kırk haramiyi görünce piri Cüneydî Bağdâdî’den yardım istemesi. Bunun akabinde kırk haramilerin içerisinde bir ihtiyarın öne çıkarak diğerlerine onu öldürmek yerine köle pazarına götürüp satma fikrini kabul ettirmesi.
- Şah Abbas’ın kızı Senem’i çarbağda bulamayınca Tanrıya yalvarması.
- Av sırasında padişahın kendilerine doğru yaklaşmakta olduğunu gören Senem’in ; “Davûd’un oğlu Süleyman/Mertlerin piri Ali/Garip sana emanet” şeklinde bir şiir okuması.
- Padişahın avda kendilerinin bulunduğu yöne doğru gelmekte olduğunu fark eden Senem’in iki elini kaldırıp ; “Ey Kudretli Huda, kudretinle müşkülümü kolay edip aşk derdini babama çektir.”şeklinde dua etmesi.

B) Formelistik Sayılar

“3”Formel Sayısı

- Abbashan ile veziri Hasan’ın avda üç gün üç gece geçirmeleri.
- Garip’in üç gün üç gece yol yürümesi.
- Âşık Garip ile Şah Senem’in birlikte üç gün üç gece yol yürümeleri.
- Şah Abbas’ın, adamlarına Garip’i bulup huzuruna getirmeleri için üç gün müddet vermesi.

“7” Formel Sayısı

- Garip’in yedi gün yedi gece yol yürümesi.
- Senem’in Abdullah Şatır’a Garip’i öldürmemesi için yedi altın vermesi.

“40” Formel Sayısı

- Abbashan ve Hasan Vezir’in çocukları doğduktan sonra kırk gün kırk gece düğün yapılması.
- Çölde Garip’in karşısına kırk haraminin çıkması.
- Senem’in çarbağda kırk gün Garip ile konuşup eğlenmesi.
- Padişahın Senem’e kırk gün izin vermesi.

- Padişahın Senem’i iyileştirmek için yaptırdığı çarbağın hizmetinde bulunmaları için kırk köle satın alması.
- Padişah’ın , Abdullah Şatır’a Garip’i öldürmesi için kırk cellat vermesi.
- Şah Abbas’ın beraberindeki kırk vezir, müneccim ve falcıyla kırk günlük ava çıkması.
- Kırk gün kırk gece düğün tertip edilmesi.

C) Kozmolojik Kökenli İnanç Unsurları

- Şah Senem’in Âşık Garip’e; “ Ay’ı şahit yaparak nikâhlanalım” demesi.
- Garip’in sürgüne gittiği Bağdattaki bir kafede falcı nineye rastlaması sonucu ninenin kur’asını güneşe çevirip fal bakması.
- Garip’in türküsünde Şah Senem’ e hitâben söylenen; “Dolun ay gibi nigârım...”ifadesi.

D)Kutsal Varlıklara, Nesnelere ve Renklere İlişkin İnanç Unsurları

- Şah Abbas’a hatununun doğumu haber verildiğinde Şah Abbas’ın; “Kurt mudur? Tilki midir?” diye sorarak doğan bebeğin cinsiyetini öğrenmek istemesi.
- Garip’in gördüğü rüyadan sonra yüzünün sabahleyin açılan kızıl gül gibi güldüğünün belirtilmesi.
- Hikâyenin bir yerinde Garip’in, Senem’e; “ Kızıl gül gibi açıl, akın solma” şeklinde geçen hitâbı.
- Hikâye boyunca Şah Senem’e yardımda bulunan Akça Ana’nın isminde ön ad olarak geçen “ak” sözcüğü.

4. Senuber

Çin’de Hurşid adında bir padişah vardır. Bu padişahın evladı yoktur. Allah’a dua eder ve sonunda bir erkek çocuğu dünyaya gelir.Adını “ Şah Şenuber” koyar. Senuber, dört yaşında iken okula başlar. Yedi yaşına kadar harp ilmi dışında bütün ilimleri öğrenir. 10 yaşına varınca da harp ilmini öğrenir. Büyüdüğünde Hurşid , Şah Senuber’e kırk nefer mahrem verir.Bir gün Senuber rüyasında Şah Ferruh’un kızı Gülperizatı görür.Rüyada Gülperizat, Senuber’e gül uzatarak Senuber’den bu gülü koklamasını ister. Senuber, gülü koklar. Gülperizat, Senuber’e kendisini üç yüz yılda bulacağını söyler. Senuber, rüyasında gördüğü bu kıza aşık olur. Rüyadan uyanır. Yanına kırk mahremi gelip ondaki bu hâli ondan sorarlar. Cevap alamayınca Hurşid Han’ı durumdan haberdar ederler. Senuber, babasına da bir şey demez. Padişahın veziri Ziver Yiğit Senuber’e gelerek “Yusuf Kenanî’nin babası Yakup ağlamadı senin kadar , ey taze mahbup” der. Senuber, vezire de cevap vermeyince Hurşid , falcıları toplayıp fal baktırır ve olanları öğrenir. Senuber, yola çıkar. Yola çıkarken babası şu beyti okur: “Git, ey canım yavrum. Allah’a emanet ettim seni/Daima yardımcın olsun Huda ile Resul” Senuber yola çıkar. Yolda bir gemiye oturup nehre girer. Gemi, bir taşla takılı kalır ve üç aya kadar çıkamadan orada oturur. Senuber, Allah’a dua eder: “Peygambere vahiy ulaştırmış Cebrail/Kıyamette çıkar sur-i İsrail/Kabzetme canımı ulu Azrail”. Duası kabul olur. Allah’a şükürler eder. Ziver Yiğit ve 500 yiğit orada ölür. Senuber, Ziver Yiğit’in cesedini yıkayıp namazını kılıp onu defnedir. Yoluna yalnız devam eder. Çiçeklere, kuşlara Gülperizatı sorar. Bir müddet yürüdüktan sonra bir çarbağ görür. Burada bir kadının sesini duyar. Sesin çıktığı yere bakarak; “Kader beni buraya getirdi” der. Senuber’in rast geldiği nine bir cadıdır. Bir avuç toprağa efsun okuyarak onu Senuber’e serper. Senuber, bir anda

geyiğe dönuşür. Bu şekilde yoluna devam eder. Allah'a yalvarır: "Hiç kimseyi bu fani dünyada/Yâr derdiyle benim gibi nalan eyleme" der. "Beni buraya nasibim çekmiş" diye düşünür. Yürüye yürüye yine bir çarbağa varır. Burada bir kız görür. Kız, Senuber'i geyik sanıp önüne süt koyar. Kızın üflediği efsunla geyiğin dili açılır; geyik, konuşmaya başlar. Bu kız da Mihri Engiz adında bir cadı kızdır. O da bir avuç toprağı, efsun okuyarak üfler ve Senubere üfleyince Senuber, insan şekline girer Tekrar yola koyulur. Bir çarbağa daha varır. Göl başında kırk kalender şarap içerek oturur. Şiir okur: "Yedi kat göğün hepsini gördüm...Gördüm Resulullah ümmet gamında. Sahabiler yanında kevser elinde. Resulullah'ın dört yârini gördüm. Dördüncü gökte Hz.İsa/Altıncı gökte Mescid-i Aksa/O makamda duran cümle evliya/Yanında Cebrail pirimi gördüm/ Hz. Musa'nın elinde âsâsı/ Münacat okuduğu Tur Dağını gördüm/ İbrahim Halil'i yakmak için/Nemrut'ta yakılan nârı gördüm/ Mihrap içinde Hz.Ali'nin/ On sekiz oğlunun hepsini gördüm.

Yoluna devam ederken şöyle dua eder: "Yardım et lutfedip yâ Hızır Peygamber bana". Hızıra rastlar. Hızır, ona yol gösterir. Senuber, Hudaya sığınmış otururken gökten aniden büyük bir anka kuşu gelip Senuber'i göğe uçurur. Senuber'e gökteki meleklerin dua sesleri duyulur. Senuber, Allah'a yalvarır: "Yoktan âlemi yaratan Rahman rahmeyle" der. Anka kuşuna başından geçenleri tek tek anlatınca kuş; "Ey insanoğlu, ben sana iyilik edeyim"diyerek Senuber'i sırtına bindirerek uçurur. Senuber de kuş için şu temenni de bulunur: "Süleyman ankası ey şâhı hubân/Devletin daima bereketli olsun/Menzilgâhın olsun Mescid-i Aksa/Dördüncü gökte Hz. İsa/Onlar sana daima yardımcı olsun/ Hızır ile İlyas, İdris Peygamber /Sana arkadaş olsun hem Şam ve seher/Ebubekir, Ömer, Osman, Haydar/Senin yardımcın çaharyâr olsun/ Tanrı'nın mahbubu Ahmed Muhtar/Ondan buldu şefaaf bütün bimar"

Nihayet Senuber, Gülperizata kavuşur. Ona başından gelenleri anlatır.İki aşık kavuşur. Senuber, yurduna dönmek ister ancak ölen beş yüz yiğidin ana babalarının yüzüne nasıl bakacağını düşünür. Allah'ın kudretiyle nehirden suya gömülen beş yüz yiğit çıkar. Ziver Yiğit de dirilir. Hurşit Şah, onlara üç gün eğlence düzenler. Kırk gün kırk gece süren düğünle evlenirler.

Hikâyede Tespit Edilen İnanç Unsurları

A)İslâmî İnanç Unsurları

- Hurşid adlı padişahın Allah'a dua ederek bir erkek çocuğa kavuşması.
- Senuber'in ağladığını gören Ziver Yiğit(padişahın veziri)'in Senuber'in yanına gelerek ona; "Yakup ağlamadı senin kadar"demesi.
- Senuber yola çıkarken babasının okuduğu beyit: " Git ey canım yavrum Allah'a emanet ettim seni/Daima yardımcın olsun Hüda ile Resul."
- Senuber'in gemide iken Allah'a ettiği dua: "Peygambere vahiy ulaştırmış Cebrail/ Kıyamette çıkar sur-ı İsrail/Kabzetme canımı ulu Azrail".
- Senuber'in , Ziver Yiğit'in cesedini yıkayarak namazını kılıp defnetmesi.
- Senuber'in vardığı çarbağdan gelen kadın sesini duymasından sonra ; "Kader beni buraya getirdi" şeklindeki düşüncesi.

- Senuber'in rast geldiği cadı ninenin bir avuç toprağa efsun okuyarak Senuber'e serpmesi ve Senuber'in geyiğe dönüşmesi.
- Senuber'in çarbağa girerken; " Beni buraya nasibim çekmiş" demesi.
- Göl başında okuduğu şiir:
 "Yedi kat göğün hepsini gördüm
 Resulullah'ın dört yârini gördüm"
 Dördüncü gökte Hz.İsa
 Altıncı gökte Mescid-i Aksa
 O makamda duran cümle evliya
 Yanında Cebrail pirimi gördüm
 İbrahim Halil'i yakmak için
 Nemrut'ta yakılan nârı gördüm
 Mihrap içinde Hz. Ali'nin
 On sekiz oğlunun hepsini gördüm."
- Senuber'in göl başından ayrılıp yoluna devam ederken ettiği dua: "Yardım et lutfedip yâ Hızır Peygamber bana".Bu duadan sonra Hızır'a rastlaması.
- Senuber'in karşısına çıkan ve ona yardımda bulunan anka kuşu için ettiği dua: " Süleyman ankası ey şâh-ı hubân. Devletin daima bereketli olsun.Menzilgâhın Mescid-i Aksa olsun. Dördüncü gökte Hz.İsa. Onlar sana daima yardımcı olsun. Hızır ile İlyas, İdris Peygamber sana arkadaş olsun. Ebubekir, Ömer, Osmani Haydar senin yardımcın çaharyâr olsun."
- Allah'ın kudretiyle suya gömülen beş yüz yiğidin ve Ziver Yiğit'in gömüldükleri sudan çıkmaları.

B) Formelistik Sayılar

"3" Formel Sayısı

- Senuber'in bindiği geminin üç ay taşta takılı vaziyette durması.
- Hurşit Şah'ın oğlu Senuber'i ve yanındakileri karşılamak için üç gün eğlence düzenlemesi.

"7" Formel Sayısı

- Senuber'in yedi yaşına kadar harp ilmi dışında bütün ilimleri öğrenmesi.

"40" Formel Sayısı

- Senuber'in büyüdüğünde Hurşid'in ona kırk nefer mahrem vermesi.
- Senuber'in rüyadan uyanmasıyla birlikte yanına kırk mahreminin gelmesi.
- Göl başında kırk kalenderin şarap içmesi.
- Senuber ile Gülperizat'ın kırk gün kırk gece süren bir düğünle evlenmeleri.

Sonuç

Dört Uygur halk hikâyesi, Uygur Türklerinin inanç sistemleri ve bu sistemde yer alan unsurlar düzleminde ele alınıp incelendiğinde hikâyelerde yoğun bir İslâmî inanç etkisi

olduğu görülmüştür. Her hikâyede muhakkak İslâmî inancın yansımaları ve izleri mevcuttur. Hikâyelere bakıldığında epik kahramanların yerini birtakım kurtarıcı kahramanların aldığı görülmektedir. Dolayısıyla Uygur Türklerinin göçebe yaşamı terk ederek yerleşik düzene geçmeleri ve İslâm dinini kabulleri onların halk edebiyatlarına da yansımış vaziyettedir. Göçebe kültürün etkisiyle oluşan ürünlerde karşımıza çıkan savaşma, çatışma, sürekli devam eden bir hayatta kalma mücadelesi yerleşik kültürün etkisiyle ortaya çıkan ürünlerde daha az hissedilmektedir. İslâmiyetin kabulü ile birlikte yeni bir düşünme biçimi de ortaya çıkmış ve bu düşünce biçimi, halk edebiyatı ürünlerine de çeşitli açılardan yansımıştır.

Yukarıda bahsolunmuş halk hikâyeleri; içinde barındırdığı İslâmî, kozmolojik, mitolojik inanç unsurları yönünden incelenmiştir. Hikâyelerin geneline bakıldığında İslâmî inanç unsurlarının hikâyelere, Uygur Türklerinin tarih boyunca benimsediği inanç sistemlerine (Gök Tanrı inancı, Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık) nazaran daha yoğun biçimde nüfuz ettiği tespit edilmiştir. Bunda söz konusu hikâyelerin, Uygur Türklerinin İslâmiyeti kabul etmeleri sırasında yahut da İslâmiyeti kabul etmelerinden sonraki bir zaman diliminde teşekkül etmesinin payı büyüktür. Hikâyelerin hemen hepsinde İslâmî inancı oluşturan unsurlar bulunmaktadır. “Sabır”, “tevekkül”, “alın yazısı”, “nasip”, “kısmet”, “ahiret”, “kıyamet”, “kader”, “felek”, “âlem”, “kaza”, “iftira”, “muska”, “efsun”, kudret”, “iman” kelimeleri; hikâyelerin genelinde geçen ve İslâmî anlayış çerçevesinde değerlendirilebilecek ifadelerdir. Bunun yanı sıra hikâyelerde “Huda” kelimesinin ve Allah’ın mübârek esmalarının, Peygamber isimlerinin, din büyüklerinin, evliyaların, velilerin, Hızır’ın, Allah dostlarının sıkça zikredildiği görülmektedir. Hikâyeler, ortak inanç unsurları bağlamında incelendiğinde “dua” unsurunun öne çıktığı/çıkarıldığı görülmektedir. Hikâyelerde ana kahramanların babaları olan padişahların, çocuk sahibi olabilmek için Allah’a yakardığı görülmektedir. Bunun yanı sıra kahramanlar, sevdiklerine kavuşabilmek için yola çıkmadan evvel muhakkak anne/babalarından rıza isteyerek dua aldıktan sonra yola çıkmışlardır. Ayrıca hikâyelerde ana kahramanın Allah’a, Peygamberlere, meleklerle, ulvî şahsiyetlere, evliyalara, Hızır’a emanet edilmesi ve adı geçen ilahî varlıkların yardımı sayesinde hikâye kahramanlarının içine düştükleri her türlü müşkül durumdan kurtulmaları söz konusudur. Kahramanların kendilerini sıkıntıda ve güçsüz hissettiği her anda Allah’a sığınma, O’ndan medet umma eylemine yönelme eğilimleri hikâyelerde, açıkça belirtilmektedir. Bu sığınma ihtiyacı ve isteği, hikâyelerde, kahramanların dile getirdiği münacatlarda hissedilmektedir. Hikâyelerdeki “yâ Rahman yâ Rahim” şeklinde geçen esmalar, ana-babadan rıza isteyip helâlik alma eğilimi, çocuk sahibi olabilmek için Allah’a, Peygamberlere münacatlarda bulunma, yardım dileme durumları, zorda hissedildiğinde Allah’a ve ilahî güçlere başvurma/yönelme ihtiyacı, ölüm durumunda gerçekleştirilen davranışlar, hikâye kahramanlarına verilen adlar, hikâyelerde öne çıkarılan varlıklar ve nesnelere, birtakım sayı formelleri ile sürekli tekrarlanan renk isimleri; Uygur Türklerinin İslâmiyeti kabul etmeleriyle birlikte onların değişen/dönüşen/gelişen düşünce ve inanç yapısını yansıtır mahiyettedir.

Hikâyeler İslâmî, kozmolojik ve mitolojik açıdan incelenmeye değerdir. Hikâyelere bakıldığında ana kahramanların isimlerinin rastgele isimler olmadığı ve bu isimlerin kozmolojik unsurlar taşıdığı görülmektedir. Kamerşah ile Şemsi Canan Hikâyesi'nde Şah Hüseyin, doğan bebeğinin yüzünü "ay" a benzeterek ona; "Kamerşah"; Şaperkut'ta doğan kızının yüzünü "güneş"e benzeterek ona; "Şemsi Canan" adını vermiştir. Aynı hikâyede Şemsi Canan, babasına Kamerşah'ı tarif ederken; "Yüzü güya sabahtaki çolpandır. Yüzünün güzelliği dolunaydır." ifadelerini kullanmıştır. Âşık Garip Hikâyesi'nde de kozmolojik bir unsur olarak "ay"ın öne çıkarıldığını görmekteyiz. Hikâyede Şah Senem, Âşık Garip'e; "Ay'ı şahit ederek nikâhlanma" düşüncesinde bulunmuştur. Aynı hikâyede Garip'in sürgüne gittiği Bağdattaki bir kafede falcı nineye rastlaması sonucu ninenin kur'asını güneşe çevirip fal baktığından söz edilmiştir. Ay ve güneş, birer kozmolojik unsur olarak hikâyelerdeki yerini almıştır. İlâveten "Zühre" adının da Türklerin ayrı bir anlam yükledikleri bir yıldız adı olduğu burada hatırlanmalıdır. Hikâyelerdeki isimlerde "ak" ve "kara" renklerinin ön ad olarak kullanıldığı görülmektedir. Tahir İle Zühre Hikâyesi'nde Tahir'in babasının adı Akhan ve Zühre'nin babasının adı Karahan'dır. Aynı hikâyede adı geçen ve Zühre'nin Tahir'e kavuşmasına her fırsatta mâni olan "Kara Batur"un varlığı söz konusudur. Âşık Garip İle Şahsenem Hikâyesi'nde ise iki âşığın kavuşmasına ön ayak olan bir "Akça Ana"dan bahsedilmektedir. Bu kozmolojik unsurların Uygur Türklerinde bir güzellik unsuru olarak "iyilik, baht, saadet" sembolü şeklinde yaşadığını görmekteyiz.

Ak ve kara renklerine yüklenen anlamlar doğrultusunda bu renklerin kutsal kabul edilmesi; iki halk hikâyesinde (Tahir ile Zühre/ Âşık Garip ile Şah Senem) bu renklerin, hikâye kahramanlarına ad olarak verilmesi yoluyla bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Halk hikâyelerinde "kızıl gül" motifinin sıklıkla geçmekte olduğu tespit edilmiştir. Uygur Türklerinin kızıl gül'ü kutsal kabul etmelerinin bu kullanımda belirleyici ve ayırt edici özellik olduğu düşünülebilir. Uygur Türklerinde "özgür aşk"ın ve sevdiğine bağlılığın sembolü olan kızıl gül motifi çalışmamıza konu olan dört hikâyeden ikisinde tespit edilmiştir. Tahir İle Zühre Hikâyesi'nde Tahir ile Zührenin karşılıklı deyiştiği bir bölümde Tahir'in , Zühre'ye karşı bir 'kızıl gül' söylemi vardır: "...Sevgilim kızıl güldür. Bu yazım sarı güldür..." Nitekim hikâyenin sonu da kızıl gül vurgusu ile biter. Anlatıcımız Tahir ile Zühre'yi iki kızıl gül'e benzetirken; aralarına giren ve onların kavuşmalarına mâni olan Kara Batur'u da "nâpâk diken" e benzeterek hikâyeyi sonlandırır. Âşık Garip İle Şah Senem Hikâyesi'nde Garip'in yüzünün, gördüğü rüyadan sonra sabahleyin açılan kızıl gül gibi güldüğü belirtilmiştir. Hikâyenin bir başka yerinde de Garip'in, Senem'e; "Kızıl gül gibi açıl, sakın solma" şeklinde bir hitâbı bulunmaktadır.

Bazı halk hikâyelerinde peygamber kıssalarına telmihte bulunulduğu tespit edilmiştir. Âşık Garip İle Şah Senem, Kamerşah İle Şemsi Canan ve Senuber hikâyelerinde Hz. Yusuf(as) kıssasına telmihte bulunulmuştur. Garip, içlenerek söylediği türküde Hz. Yusuf(as) kıssasına telmihte bulunarak "Yusuf gibi zindanda yatar mıyım?" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Hz. Yusuf'a duyduğu hayranlık neticesinde onunla evlenebilmek için ona iftira atan Züleyha yüzünden Hz. Yusuf'un yıllarca zindanda yattığı Kur'an-ı Kerim'de detaylıca anlatılmaktadır. Yine Tahir İle Zühre hikâyesinde Tahir'in sürgüne gönderilmeden önce

Zühre'nin isteğiyle yapılarak içine Tahir'in konulduğu dokuz hücreli sandığın kervancılar tarafından bulunduğu hikâyede, belirtilmiştir. Hz.Yusuf (as) da kardeşleri tarafından atıldığı kuyudan , oradan geçmekte olan kervancılar sayesinde kurtulmuş ve köle olarak Züleyha'ya satılmıştır. Köle olarak satılma motifine Âşık Garip İle Şah Senem adlı halk hikâyesinde de rastlamaktayız. Nitekim Garip, karşılaştığı kırk harami tarafından köle pazarına götürülerek orada Şah Senem'in padişah olan babasına köle olarak satılmıştır.Kamerşah İle Şemsi Canan hikâyesinde Kamerşah'ın babasının, oğlu yurttan ayrıldıktan sonra evlât hasretine dayanamayarak ağlaya ağlaya kör olduğuna değinilmiştir.Senuber hikâyesinde de Senuber'in ağladığını gören Ziver Yiğit(padişahın veziri)'in Senuber'in yanına gelerek ona; “Yakup ağlamadı senin kadar”dediği görülmektedir. Kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'de on altı kez adı zikrolunan Yakup Aleyhisselâm'ın on iki evlâdı içinden en sevdiği oğlu Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından bir kuyuya atılmasından sonra Hz.Yusuf'un üzüntüsüne ve çocuklarının ihanetlerine dayanamayarak yıllarca ağlaması neticesinde gözlerinin kapandığını ve kırk sene sonra Hz.Yusuf'a kavuştuktan sonra gözlerinin tekrar açıldığı bilinen bir hadisedir. Ziver Yiğit'in Senuber'e gelerek; “Yakup ağlamadı senin kadar” şeklinde sarf ettiği sözler doğrudan İslâmiyet ile alakalıdır. Aynı hikâyede Senuber'in göl başında okuduğu şiirin bir beyitinde şu ifadeler geçmektedir: “İbrahim Halil'i yakmak için/ Nemrut'ta yakılan nârı gördüm”. Âşık Garip İle Şah Senem hikâyesinde de Şah Senem,okuduğu bir beyitte şu ifadeyi kullanır:“ İbrahim gibi ateşe atıp cefâ ile nâra saldın”. Hz.İbrahim'e (a.s.) bu halk hikâyelerinde telmihte bulunmuş olması bir tesadüf değil; “inanç” unsurunun halk edebiyatı ve halk edebiyatı ürünleri üzerindeki etkisine doğrudan bir örnektir.

Hz.Yusuf(a.s) ve Hz.İbrahim(a.s) kıssalarına sözü edilen halk hikâyelerinde yer verilmiş olması İslâmiyetin ve onun kutsal kabul ettiği inanç unsurlarının halk edebiyatı ürünleri üzerindeki tesirini açıkça ve doğrudan gösteren ; inanç-edebiyat arasındaki bağlantının anlaşılabilmesini sağlayabilecek nitelikte bir örnektir.

Hikâyelerde İslâmî bir inanç unsuru olarak “Hızır”a da büyük ölçüde yer verilmiştir.Bilindiği üzere Hızır;Hızır Aleyhisselâmın asıl ismi değil künyesidir(Sâlebi-Arâis s.220). Kendisine, Allah tarafından kimsenin bilmediği bir ilim bahşedilmiş ve Musâ Aleyhisselam, Hızır'a verilen bu ilmi bulup öğrenebilmek için onunla birlikte on sekiz gün sürecek olan bir yolculuğa çıkmıştır. Musâ Aleyhisselâm, bu yolculuğun sonunda Hızır'dan üzerinde asla sabredemediği şeylerin iç yüzünü(Kehf: 60-82) öğrenmiştir. Kamerşah İle Şemsi Canan hikâyesinde yeşillikler içinden ak sakallı bir kimsenin çıkması üzerine Kamerşah'ın; “Hızır'a rastladım” düşüncesi ile “Çöl içinde ol yoldaşı, Hızır İlyas âyân oldu”diyerek bu düşüncesini desteklediği görülmektedir. İrmak kenarında rastladığı kadının, Kamerşah'a ; “Hızır mısın Azrail mi?” şeklindeki sorusu da hikâye içinde yer alan bir diğer hızır motifi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Âşık Garip İle Şah Senem hikâyesinde Garip'in dağın yukarısında ağzında bir ışk olan mağara görmesi ve “Burada bir evliya var herhâlde.Ben o Hızır'dan yardım isteyeyim”diyerek mağaraya girmesi üzerine karşısında Cüneydî Bağdâdî'yi görmesi hadisesi anlatılmıştır.Hikâyenin bu kısmında hızır motifinin yanı sıra bir “evliya” ve bir “mağara” kültü karşımıza çıkmaktadır. Nitekim hikâyenin devamında Âşık Garip'in karşısına çıkan kırk

haramiden kurtarılması Cüneydî Bağdâdî sayesinde gerçekleşmiştir. Âşık Garip'in mağaraya yönelmesine sebep olan "ışık" motifiyle birlikte bir "evliya/veli kültü"ne de yer verildiği görülmektedir. Mağara, sıradan bir mağara değildir. Âşık Garip, Cüneydî Bağdâdî ile bu mağaraya girmesi neticesinde görüşebilmiştir.

Senuber hikâyesinde ise Senuber'in, göl başından ayrılıp yoluna devam ederken ettiği ; "Yardım et lutfedip yâ Hızır Peygamber bana"duasından hemen sonra Hızır'a rastlaması. Dolayısıyla Hızır tipinin, bir kurtarıcı kahraman, bir inanç unsuru olarak çalışmaya konu olan hikâyelerde yer aldığı görülmektedir. Hikâyelerde Hızır'ın yanı sıra birer kurtarıcı kahraman unsuru olarak Peygamberlere, dört büyük meleğe, ulvî şahsiyetlere de yer verilmiştir.

Tahir İle Zühre hikâyesinde söz konusu kurtarıcı unsurlardan Hüda- Allah haricinde hiçbir unsurun zikredilmediği tespit edilmiştir. Hikâyenin içeriğine ve olay örgülerine bakıldığında daha çok abdest, cenaze, kıyamet, ahiret, iman gibi İslâmî konuların bütünü teşkil ettiği görülmektedir. Dolayısıyla hikâye, dinî vecibeler üzerine kurulu bir hikâyedir.

Hikâyelerde dikkat çeken bir diğer önemli husus da bazı hikâyelerde, kahramanların at üzerinde can vermiş olmasıdır. "At üstünde can verme" motifi halk hikâyelerinde ve halk anlatılarında çok sık rastlanan bir motiftir. Kamerşah İle Şemsi Canan hikâyesinde Şemsi Canan'ın babası Şaperkut; Tahir İle Zühre hikâyesinde de Tahir'in babası Akhan, at üstünde can vermiştir. At, Türklerin devlet kurmalarında, kurulan devletlerin yönetilmesinde, savaş zamanlarında sürat ve manevra üstünlüğü sağlamada birincil derecede önem taşıyan ve tüm bu öne çıkan özelliklerinden ötürü Türkler tarafından uzun ömrün, refahın, soyun devamlılığının bir sembolü olarak halk anlatılarında yaşamaktadır.

Hikâyelerde ölüm etrafında gerçekleştirilen uygulamalara da yer verilmiştir. Cenazenin yıkanması, bekletilmesi, defnedilmesi gibi uygulamalarda "toprak" unsurunun öne çıkarıldığı ve bu unsurun birtakım olağanüstü güçlerle birleştirilmesi yoluyla güçlendirildiği tespit edilmiştir. Senuber hikâyesinde toprağa efsun okuma motifiyle karşılaşmıştır. Senuber'in rast geldiği cadı ninenin bir avuç toprağa efsun okuyarak bu toprağı Senuber'e serpmesi sonucunda Senuber, geyiğe dönüşmüş; cadı kızın toprağa üflediği efsun sayesinde ise Senuber, yeniden insan suretine kavuşmuştur.

Kamerşah İle Şemsi Canan ve Tahir İle Zühre hikâyelerinde, düzenlenen törenle birlikte ölen kişinin toprağa gömülmesi âdetine yer verilmiştir. Kamerşah İle Şemsi Canan hikâyesinde Kamerşah'ın ölen annesinin cenazesini üç gün beklettikten sonra bir tören düzenleyerek toprağa gömmesinden bahsedilmiştir. Tahir İle Zühre hikâyesinde de Karahan'ın, at üstünde ölen Akhan'a bir cenaze töreni düzenlemesi, Akhan'ın cenazesini yıkayıp kefenlemesi anlatılır. Törenle toprağa verme uygulaması, eski Türk inanç sisteminde görülen bir uygulama olarak söz konusu hikâyede karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla eski Türk inanç sistemini oluşturan birtakım kültlere (tabiat kültü, toprak kültü, evliya/veli kültü, mağara kültü), mitolojik ve kozmolojik kaynaklı inanç unsurlarına, Şamanistik inançta birtakım sebeplere bağlı olarak kutsal sayılan formelistik sayılara (3,9,40) ve daha sonrasında Uygur Türklerinin 10. yüzyıl itibarıyla İslâm dinini kabulleriyle birlikte

hayatlarına giren bazı İslâmî inanç unsurlarına Uygur halk edebiyatının önemli bir kolunu oluşturan Uygur halk hikâyelerinde yer verilmiş olması inanç-edebiyat arasındaki ilişkinin açık biçimde ifadesidir. İnanç- edebiyat arasındaki anlamsal ilişki yalnızca halk hikâyeleri üzerinden değil; halk edebiyatının, içine aldığı çoğu anlatı türü (mit,efsane,masal...) üzerinden de izlenebilmekte ve okunmaktadır. Yapılacak çalışmalar ile inanç-edebiyat arasındaki bu kavramsal ve anlamsal ilgiler ve karşılıklı etkileşimler açığa çıkarılmalı; anlatı türlerine bir de bu perspektiften yaklaşılmalıdır.

Kaynaklar

- İnayet, Alimcan (1995). *Uygur Halk Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Uygur Halk Egiz İcadıyiti* (1983) Kazakistan SSR, Almuta: “Naçuko” Neşriyatı.
- Zunun, Mehmet ve Abdülkerim Rahman (1982). *Uygur Halk Egiz Edebiyatının Esasları*, Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı.